

Výslovnost ve veřejném projevu^[*]

Marie Krčmová

Veřejný projev klade na mluvčího zvýšené nároky nejen při obsahové a jazykové přípravě, ale i v přednesu. Je nezbytné zvládnout techniku dýchání a tvorby základního hlasu, jehož modulacemi mluvený projev vzniká, přibývají však také nároky na vlastní tvorbu řeči - artikulaci hlásek a hláskových skupin a na silové, melodické a časové ztvárnění, odstínění celé promluvy. Komunikační bariéru může vytvořit např. nezřetelná nebo nářeční výslovnost, stereotypní melodie řeči a nevhodné řečové tempo, častým zdrojem nepochopení je nevhodné frázování, při němž se od sebe oddělují výrazy tvořící významový celek atd. Komicky působí komolení přejatých slov. Povědomí o kultivované podobě mluvené spisovné češtiny je vlastní velké části našich současníků, tj. posluchač si nedostatky při poslechu uvědomuje, bohužel však ne každý zná zásady spisovné výslovnosti a umí je ve vlastní mluvní praxi dodržovat.

Velmi častá je představa, že kultivovaná výslovnost je poplatná psané podobě textu, že ve všech případech existuje jednoduchá paralela mezi písmeny slova psaného a vyslovovanými hláskami. Takový přístup se utvářel v minulosti, kdy veřejný mluvený projev existoval jen na místní úrovni, mohl se realizovat pouze za přímého kontaktu komunikantů a byl pro mluvčího situací natolik významnou, že si jej pečlivě připravoval v psané podobě a předčítal jej nebo se mu - ve shodě s doporučeními tradičních rétorik - dokonce pečlivě naučil z paměti včetně gestikulace a mimiky. v okamžiku komunikace se pak mohl soustředit jen na vlastní přednes, tj. artikulaci, tempo, hlasitost a melodii řeči. Dnešní situace je jiná, neboť se jednak (díky technickému pokroku) výrazně rozšířil okruh veřejných mluvených komunikátů, jež již nemusejí být spojeny s přímým kontaktem mluvčího a posluchačů, a jednak se změnil i sám charakter projevů, v nichž se persvaze uskutečňuje nejen na úrovni obsahové, ale i tím, že mluvčí působí na posluchače svou přirozeností, spontánností jazykové reakce, kterou adresát přijímá jako signál jeho hlubokého přesvědčení o obsahu a smyslu projevu, jako signál osobního zaujetí tématem a vstřícnosti.

Potřeba kultivované výslovnosti za těchto podmínek nemizí, naopak je výraznější a ve svém uskutečňování složitější než dříve. Ve veřejném projevu má jeho zvuková složka

význam z několika hledisek. Především pomáhá zabezpečit plnou srozumitelnost vyjadřovaných myšlenek, nerozptyluje pozornost posluchače a usnadňuje mu percepci díky tomu, že jej nadbytečně neunavuje nutností domýšlet výrazy, které jsou při nepřesné výslovnosti narušeny. Je však také prostředkem prezentace osobnosti: je důležité, aby se veřejný mluvčí i ve zvukové stavbě promluvy představil jako osobnost kultivovaná, která si uvědomuje svou zodpovědnost vůči posluchačům. Kromě toho je spisovná výslovnost regionálně i sociálně nepříznačová, a proto nevytváří nežádoucí asociace - např. nedává posluchači nepřímou informaci o tom, že mluvčí se sice obrací ke všem občanům, ale je zakotven v severomoravském pohraničí nebo že sice promlouvá jménem všech starých obyvatel Prahy, ale ve skutečnosti se (podle mluvy) nedávno přistěhoval.

Zvuková stavba řeči je také důležitým estetizujícím činitelem, který uskutečnění základního cíle veřejné promluvy - informování spojenému s persvazí - účinně napomáhá. Nejde však o výslovnost totožnou s mluvou hereckou, i když se při výchově řečníka některé přístupy herecké výchovy uplatňují. Veřejný mluvčí nemusí zvládat prostor divadla, nemusí tlumočit předem závazně daný text, nemá jej ani nazkoušen pod režijním vedením, nespolupracuje s dalšími osobnostmi na scéně, neakcentuje (jako recitátor) estetickou funkci textu atd. Kromě toho je herec profesionálním uživatelem mluveného jazyka, zatímco většina veřejných mluvčích je pouze mluvčími příležitostnými. Přesto nesmí na kultivaci znění řeči rezignovat.

Ve veřejném projevu nejde o pouhé dodržování jednoduchých a snadno popsatečných zásad spisovné výslovnosti; takové zásady nejsou ani nemohou být. Kromě toho jsou jednotlivé typy veřejných mluvených projevů žánrově rozlišeny a toto rozlišení se promítá i do nároků na kvalitu výslovnosti. Nepochybně vždy platí nutnost výslovnosti plně srozumitelné, ve slavnostních a obřadních projevech však očekáváme výslovnost vybranou, zatímco v projevu odborném se spokojíme se stejně spisovnou, avšak artikulačně méně propracovanou výslovností neutrální a při vzrušené diskusi i s výslovností zběžnou, tedy (opět v mezích spisovnosti) zjednodušenou. Při silné expresi možná zazní i výslovnost nespisovná. Poslech veřejných promluv nás dokonce přesvědčuje o tom, že při velkém zaujetí tématem (zaujetí na straně mluvčího i posluchače) přijmeme i výslovnost narušenou např. řečovou vadou. Tato zkušenost však neznamená, že by bylo možno vždy a všude pečlivou výslovnost zanedbávat.

Různé výslovnostní styly jsou patrné i v rozdílech mezi projevy čtenými, kde lze očekávat plné soustředění na zvukovou stránku, a spontánními nebo jen z části připravenými, kde mluvčí sleduje obsahovou stránku a dbá na kontakt s posluchači, zatímco vlastní výslovnosti a celkové technice tvorby mluvy pozornost nestačí věnovat. v takových případech se i ve veřejné promluvě mohou objevit rysy výslovnosti regionální nebo i nářeční. Do veřejné komunikace vstupuje totiž mluvčí až jako dospělý člověk, který má výslovnostní návyky, utvářející se od útlého dětství, plně automatizované: ty by měl v dané chvíli opustit a vytvořit si návyky nové.

Předpokládáme, že k tomu má motiv, ale ani pak není změna výslovnosti snadná. Na rozdíl od psaného projevu, kde je možno záznam dodatečně snadno korigovat,

[*] Previously published at the *Stylistika* web pages <<http://www.phil.muni.cz/stylistika>>. Reproduced with permission. [Editor's note]

výslovnost se uskutečňuje v mnohem rychlejším tempu a vědomí chyby je pod prahem pozornosti mluvčího: o vlastní výslovnosti může mít iluze, uvědomí si snad hezitační zvuky (zvuky podobné *e*, *é* vznikající u některých mluvčích po pauze) nebo nemotivované opakování slabik a slov, nikoli však drobnější, ale stejně závažné nedostatky. Opakované upozornění na výslovnostní chyby, které do té doby mluvčímu v komunikaci nevadily (např. na nesprávnou spodobu, na zkracování vokálů *i* a *ú* nebo na nadměrné zjednodušování skupin souhlásek, nespisovné kladení přízvuku), může dokonce mluvčího traumatizovat, brzdí plynulost jeho řeči, a tak se sama péče o dokonalost stane zdrojem komunikačních potíží. Vzhledem k tomu, že neexistují metody rychlé a spolehlivé ortoepické výchovy dospělých, je rezignace na dokonalost výslovnosti běžná - nikoli však správná. Pro většinu veřejných mluvčích stačí, osvojí-li si neutrální výslovnost spisovného jazyka: výslovnost vybraná, spojená s pomalejším mluvčím tempem, má omezené užití, zatímco zběžná se objeví spontánně. Důležité je také poznat samy hranice spisovnosti, uvědomit si, které nedostatky se mohou ve vlastním projevu objevit, a důsledně se jim vyhýbat.

Zásady spisovné výslovnosti, formulované naposledy v knize Jiřiny Hůrkové Česká výslovnostní norma (1995), odrážejí stav, který se stabilizoval v mluvených veřejných projevech celospolečenské povahy. Jejím základem je výslovnost v kulturním centru a vzhledem k dnešnímu postavení médií v životě společnosti zároveň i výslovnost, která jako mluvní vzor působí na mluvu v celé republice. Zásady spisovné výslovnosti zahrnují dva okruhy problémů: ortofonii, nauku o správném znění jednotlivých hlásek, a ortoepii v užším slova smyslu, nauku o zákonitostech spojování hlásek v proudy řeči. K tomu se přimykají pravidla spisovného přízvukování a zásady frázování a intonace; jsou zpracovány méně podrobně než jiné složky ortoepie. Výslovnostní pravidla platí pro všechny české texty a předpokládá se, že jejich dodržování je doprovodem celkové spisovnosti promluv.

Pokud jde o výslovnost jednotlivých slov, jsou východiskem slova domácí a zdomácnělá: na slova nově přejímaná a výrazy speciální (např. internacionální termíny) je lze vztáhnout jen neúplně (viz dále). Výrazy citátové si uchovávají výslovnost jazyka, z něhož byly přejaty. Pravidla výslovnosti jsou obvykle formulována jako informace o tom, jak správně číst psaný projev: v předčítání se totiž můžeme (a musíme) na výslovnost soustředit více než v projevu spontánním a kromě toho je výklad vedený od psané podoby k výslovnosti možno formulovat tak, aby byl srozumitelný i pro nelingvistu. Pravidla spisovné výslovnosti obsahují některé dublety, tj. případy, kdy existuje více spisovných způsobů výslovnosti; jsou buď zcela rovnocenné, nebo se mohou lišit regionálně či stylově.

Přesnost výkladu nutí v této studii užívat zápisu výslovnosti, který není shodný s pravopisem. Užíváme tu nejjednodušší způsob přepisu ve shodě s uvedenou prací Hůrkové a odpovídající zvyklostem Pravidel českého pravopisu, která (u přejatých slov) výslovnost označují; píšeme tedy v této části práce [*d'ilo*], [*řicho*], [*ňegdo*], [*d'ité*], ale – v neshodě se zásadami skutečně vědeckých přepisů, ale ve shodě s Pravidly - [*dyktát*], [*nyvó*], abychom běžného čtenáře-lingvistu nemátli. V jiných pozicích písmena *y*, *ý* pro záznam výslovnosti neužíváme, protože jsou pouhou pravopisnou značkou pro hlásky [*i*], [*í*] v některých slovech (tedy [*bilina*],

[*miš*], [*midlo*] apod.). Jinak transkribujeme tak, aby byl zápis co nejněvčetnějším odrazem skutečného spisovného znění, tedy [*křiška*], [*mňeká*], [*bježně*], [*hijenzmus*]...

Počet doplňujících značek jsme omezili s ohledem na účel práce. Neoznačujeme neznělou variantu *ř*, protože vzniká automaticky, ani znělé *ch*, které je variantou *h* v případech jako *to bych dal* - [*to bih dal*]. Neužíváme také zvláštní značky pro tzv. zadní *n* ve skupinách *n+k*, *n+g* (*sklenka*, *tango*), pro retozubné *m* v málo frekventovaných skupinách *m+v*, *m+f* (*tramvaj*, *symfonik*) nebo pro slabičné *l*, *r* (*vlk*, *prst*) protože jejich realizace nečiní Čechům potíže a značky by text zbytečně zatěžovaly. Bylo však třeba označit polosamohláskové *u* (značka [*u*]), které je součástí dvojhlásek (*strouhat* - [*strouhat*], *sloupek* - [*sloupek*]), aby nedošlo k záměně s [*u*] samohláskovým (*doučit*, *pousmál se*), a spojitou výslovnost [*dž*], event. [*dz*] (např. [*džem*]), která je odlišná od *d+ž* (*odžilkovat* maso = zbavit maso žilek). Značkou * je vyjádřen ráz ([**anděliček*], [*do*opravdi*]). Slovní přízvuk je označen před přízvučnou slabikou ([**do praveid*], [*zaprotokolovat*]), vedlejší přízvuk před příslušnou slabikou ([**kolem jdoucí*]); oba přízvuky značíme jen tam, kde se mluví o spisovných zásadách jejich užití. Intonaci naznačujeme obvyklými interpunkčními znaménky. I při záznamu výslovnosti užíváme velkých písmen, protože to usnadňuje orientaci čtenáře, a oddělujeme tak jako v psané češtině jednotlivá slova, i když výslovnost bývá často spojitá. Ve shodě s transkripčními pravidly píšeme záznam výslovnosti do hranatých závorek [*abi 'bilo 'videt, že 'nejde *o 'spisovně 'psaní 'tekst*]. Doklady, včetně přepisů výslovnosti, píšeme navíc kurzívou, aby byl jasně odlišen text od příkladových pasáží. Jev, na který zaměřujeme pozornost, je navíc vyištěn tučně.

ORTOFONIE

Spisovná čeština má (v domácích a přejatých slovech) 10 samohlásek, diftongy [*ou*], [*au*], [*eu*] a 27 souhlásek. Jednotlivé hlásky jsou od sebe zvukově odlišeny a každá z nich má navíc různé zvukové obměny dané pozicí v seskupení hlásek (např. [*k*] ve slově *ruku* se mírně liší od [*k*] ve slově *kino*): tyto rozdíly jsou automatizovány, mluvčí ani posluchač si je neuvědomuje, a proto k nim při výkladu o spisovnosti nepřihlížíme. Existují však i rozdíly regionální. Na ně upozorňujeme, neboť činí ve spisovných projevech problémy.

Počet písmen hláskám neodpovídá: Pro označení samohlásek je písmen více – „nadbývá“ *y*, *ý*, *ů*, které se výslovnostně neliší od *i*, *í*, *ú*, a také *ě*, které označuje různé hlásky nebo skupiny hlásek podle předcházejícího písmene (srov. *něco* – [*ňeco*], *běda* – [*bjeda*], *měla* – [*mňela*]). Pro 3 souhlásky ([*ch*], [*dž*], [*dž*]) je nutno naopak užívat spřežky, tj. seskupení písmen, které společně označují jedinou souhlásku. Spřežky se užívají také pro dvojhlásky, v nichž písmeno *u* označuje „druhou“ část diftongu, nikoli samohlásku plnou (srov. plné – *-a+u-* ve slově *naučit* [*naučit*] a stejně psané *-au-* ve slově *nauzea* [*nauzea*] 'pocit nevolnosti').

Jednotlivé hlásky mají různé využití, dlouhé [*ó*], dvojhlásky [*au*], [*eu*] a souhlásky [*g*], [*dž*], [*dž*] najdeme v cizích slovech, ve slovech zvukomalebných nebo jsou způsobem výslovnosti v hláskových skupinách ([*móda*], [*auťomat*], [*neuřocit*], [*guma*], [*gdo*], [*podžim*], [*džin*], [*lédžba*]).

SAMOHLÁSKY

Všechny samohlásky (vokály) se v češtině tvoří v ústní dutině. Na tvorbě se podílí hmota jazyka, který se v ústech posunuje z neutrálního postavení blízkého klidovému ([*a*], [*á*]) dopředu nahoru ([*e*], [*é*], [*i*], [*í*]) nebo dozadu nahoru ([*o*], [*ó*], [*u*], [*ú*]) - viz schéma, tzv. vokalický trojúhelník. Zvuk samohlásek zadních dokresluje aktivní činnost

rtů (zaokrouhlení, labializace), u předních se koutky úst posunují do stran (zaostřování). Samohlásky tvoří dvojice lišící se délkou ([a]-[á], [e]-[é]...). Veškeré uvedené vlastnosti jsou pro znění samohlásky nezbytné, nedokonalá výslovnost může vést až k záměně slov.

Schéma tvoření samohlásek v češtině:

	krátké			dlouhé		
vysoké	i	u	í	ú		
středové	e	o	é	ó		
nízké		a	á			
	přední	střední	zadní	přední	střední	zadní

Samohlásky jsou hlásky jen zdánlivě snadné a jejich vysoká frekvence v promluvě způsobuje, že všechny nedostatky jsou zřetelně vnímány. Při oslabení, „povolení“ výslovnosti se hlásky [i], [í] zabarvují do [e], [é] (*Slovinsko* zní pak podobně jako *Slovensko*), [e], [é] nebo [o] ([ó]) se zvukem poněkud blíží k [a], [á] (*těto* zní trochu jako *táto*, *vede* jako *vada*, *rok* jako *rak*); taková výslovnost, typická původně pro střední Čechy, se díky mluvě ve sdělovacích prostředcích šíří, je však výrazně neortofonická, tedy nesprávná. Jiným nedostatkem je výslovnost „úzká“, „zavřená“, při níž se [o], [ó] blíží zvuku [u], [ú] (*tok* zní podobně jako *tuk*, *kólem* jako *kúlem*) a [e], [é] blíží zvuku [i], [í] (*pastelka* zní jako *pastilka*, *lékárna* jako *líkárna*); jde o jev výslovnostní, odlišný od tzv. úženi, z historického vývoje vycházející záměny hlásky é hláskou i v kořenech slov i v koncokách (*mléko* - *mlíko*, *dobrého* - *dobrýho*); zúžené podoby jednotlivých výrazů mohou být spisovné (*lítat*, *polívka*, *kolíbka* apod.), v koncokách úženi spisovné není (spisovně pouze *dobrému*, *o dobrém*); záměna é - í není tedy problémem ortofonie, ale buď výběrem ze spisovných dublet, nebo skutečnou jazykovou chybou.

Zvukové obměny má i samohlásky [a], která se v některých moravských regionech vyslovuje s mírným zabarvením do [o], a samohlásky [á], která je v jižních Čechách otevřenější a podobá se [é] (*krám* zní skoro jako *krém*), na jižní Moravě pak [ó] (*dám* se zvukem blíží k *dóm*).

Ortofonickou chybou je také nedodržování délky samohlásek. Průměrně trvá dlouhá samohlásky asi dvojnásobek příslušné krátké, u samohlásek i a ú však pozorujeme tendenci ke zkracování ([*paňi Nováková*], [*řikám ři to*], [*šel k sousedum*]); v kultivované řeči to není vhodné. Délka nebo krátkost je v domácích slovech ustálena a dublet je minimum (např. *brankař* i *brankář*, *trávami* i *travami*). Jinak je tomu ve slovech přejatých, kde jsou dublety v zakončení *-en*, *-gen*, *-in*, *-iv*, *-iva*, *-ivum*, *-ivní*, *-ida*, *-erie*, *-erium*, *-orium*, *-on*, *-onek*, *-onová*, *-ona*, *-onka*, *ura*, *-urka*, *-urní*, *-urový* a *-una*. Pravopis tu preferuje krátkost (ale i psaní písmene označujícího dlouhou samohlásky je většinou správné) a výslovnost kolísá: [*kultura*] i [*kultúra*], [*masivňi*] i [*masívňi*], [*stearin*] i [*stearín*], [*vagonka*] i [*vagónka*] atd.

Kromě toho se u některých mluvčích projevuje vliv (severomoravského) nářečí v tom, že významotvorný rozdíl délky samohlásek zanedbávají (vyslovují shodně *dráha* i *drahá*, *síla* i *sila*); nářeční původ má také krátkost

nebo délka samohlásky v případech jako *zéli*, *rohlik*, *mak*, *nest*. Vzhledem k tomu, že jde o jevy nářeční, dovede se jich zkušenější mluvčí vyvarovat. Neortofonické znění samohlásek je někdy i důsledkem onemocnění (tzv. huhňání při rýmě).

Ortofonické zásady platí v českém textu jak pro slova domácí, tak i přejatá (kromě citátových). Není vhodné vnášet do českého textu nosní samohlásky francouzštiny, zaokrouhlené samohlásky němčiny, anglické otevřené i zavřené *e* nebo redukované zvuky ruštiny.

Dvojhlásky

Čeština má v domácí slovní zásobě dvojhlásky [ou], v přejatých slovech navíc [au] a [eu]; u toho je možná i výslovnost dubletní, tj. v podobě dvojhlásky i dvou vokálů patřících různým slabikám (psané *feudál* - ve výslovnosti 2 nebo 3 slabiky). V dvojhlásce je plná první samohlásky doplněna polosamohláskou [u]. Pro ortofonii platí totéž co u jednotlivých vokálů.

Výslovnostně je dvojhláskou i spojení vokál +j v jedné slabice; vypouštění *j* ve slovech jako *pij*, *kraj*, *míchej* je chybou svědčící o nepečlivosti nebo nářečním původu mluvčího.

SOUHLÁSKY

Současná spisovná čeština má 27 souhlásek (konsonantů), které mají schopnost rozlišit slova (tj. fonémů; konkrétních realizací je více). Liší se místem a způsobem tvoření, a také účastí hlasu (viz zjednodušenou tabulku souhlásek). Většina souhlásek je párových, tj. tvoří dvojice se stejným místem a způsobem tvoření, kde se členy liší pouze znělostí ([*p-b*, *t-d*, *t'-d'*, *k-g*, *f-v*, *s-z*, *š-ž*, *c-dz*, *č-dž*]; k nim se přiřazuje dvojici [*ch-h*], v níž se hlásky liší i místem vzniku). Také souhlásky [ř] má znělou a neznělou podobu, neznělá však existuje jen v postavení na konci slova nebo v sousedství neznělých a mluvčí ani posluchač jí nevěnují pozornost, neboť její užití význam slov nemění. Souhlásky [*m*, *n*, *ň*, *l*, *r*, *j*] jsou jedinečné, tj. jsou v češtině pouze znělé a tuto vlastnost neztrácejí.

	ústní	závěrové nosní	polozávěrové	středové	úžinové jiné
retnice	<i>p, b</i>	<i>m</i>		<i>f, v</i>	
předodásňové	<i>t, d</i>	<i>n</i>	<i>c, dz</i>	<i>s, z</i>	<i>l</i> (boková) <i>r, ř</i> (kmitavé)
zadodásňové			<i>č, dž</i>	<i>š, ž</i>	
tvrdopatrové	<i>t', d'</i>	<i>ň</i>		<i>j</i>	
zadopatrové	<i>k, g</i>			<i>ch</i>	
hlasivkové	[*]			<i>h</i>	

Do tabulky jsme zachytili i ráz ([*]), souhláskový zvuk vznikající závěrem na hlasivkách a užívající se na počátku ve slovech začínajících samohláskou; k užívání rázu, který je významným prostředkem členění kultivované řeči, dále.

V tabulce nejsou zahrnuty zadopatrové [ŋ] (realizace [ŋ] před zadopatrovou souhláskou [k] nebo [g]), znělé [ch] (výsledek znělostní asimilace neznělého [ch], který bývá uživateli ztotožňováno se zvukem [h]), retozubné [μ] (realizace [m] ve skupinách [mv] a [mf]), ani neznělé [ř]; k důvodům zjednodušení tabulky viz výše.

Z ortofonického hlediska je pro souhlásky méně významné regionální ovlivnění (typicky nářeční souhlásky jako tvrdé *l* nebo zvláštní typy sykavek se ve veřejných promluvách objeví ojediněle a jsou výraznou chybou), důležitější jsou individuální realizace hodnocené souhrnně jako výslovnostní vady. V jednotlivých případech mohou mít i dospělí lidé více výslovnostních vad, ti však se veřejně promluvě vyhýbají a není vhodné je k ní nutit. V odborném mluveném projevu se uplatní i tito mluvčí, neboť v žánrech vědecké a odborné komunikace je obsahová složka významnější než ostatní a posluchači jsou jí natolik zaujati, že jsou ochotni a schopni bariéru špatné výslovnosti hlásek překonat.

Výslovnostní vady jsou častější u souhlásek úžinových, které jsou náročnější na koordinaci mluvidel, nejvíce jsou postiženy sykavky (sigmatismus), *r* (rotacismus), a především *ř* (rotacismus bohemicus). Nemá smysl popisovat zde všechny typy těchto vad, neboť jejich korekce je možná jen pod vedením odborníka - logopéda. Ke správné výslovnosti se dítě dopracovává postupně a je výhodné, když se s nápravou jeho výslovnosti začne včas, nejlépe před vstupem do školy. U dospělého je náprava složitější, ale je v zásadě možná.

Nosní souhlásky *m*, *n*, *ň* jsou narušeny při huhňavosti, kdy je nosní dutina uzavřena: změna zvuku provází i silnější rýmu, mimo akutní onemocnění je však třeba tuto vadu včas léčit. Do rukou lékaře patří i otevřená huhňavost, kdy mají nosní zabarvení všechny hlásky.

Vedle výslovnostních vad může být výslovnost narušena také nepřesnou a nedbalou výslovností, které se často říká „polykání souhlásek“. Při rychlejším tempu řeči tak mizívá v postavení mezi samohláskami souhláska *h* (*toho neznám* - [tooneznám], *zahodil* - [zaod'il]), *v* (*z vody* - [zody], *vyvolat* - [violat]), a především *j* (*dojela* - [doela], *to je dost* - [toedost]). Souhláska *j* bývá při nepečlivé výslovnosti vypouštěna také na začátku (*jméno* - [méno], *jdeme* - [deme], a to i u odvozenin: *přijde* - [přide]); spisovnou dubletou je výslovnost u pomocného slovesa *být* [*jsem doma*] i [*sem doma*] - zjednodušená výslovnost je dokonce základní. Zaniká také *m* nebo *n*, které se změnilo v pouhou nazalizaci konce samohlásky (*já o tom nevím* - [já o to neví]). Na rozdíl od vad řeči lze tyto nedostatky odstranit pouhou pečlivostí.

Jak je patrné, předpokládá dodržení ortofonického znění češtiny jednak překonání zvyklostí regionální a nářeční výslovnosti, jednak pečlivější, a tedy i intenzivnější a vědomější práci aktivních artikulačních orgánů, jazyka a rtů. Cvičení, která se k tomu hodí, byla vytvořena pro přípravu herce: rty i jazyk procvičí např. opakované (a pečlivě vyslovované) řady slabik *mi-me-ma-mo-mu* nebo samohlásek *o-ou-u-ou*, vhodné je i procvičování pomocí slabik *la-le-li-lo-lu*, které zároveň posilují rezonanci úst. Aktivitu rtů rozvíjí i kroužení našpulenými rty nebo jejich vysunování kupředu, jazyk střídání slabik *te-ku* apod., které jej nutí zaujímat střídavě pozici vpředu a vzadu ústní dutiny. Důležité je cvičit uvolněně a bez přepínání síly, lépe působí více cvičení během dne,

zatímco jedno dlouhé procvičování je spíše na škodu. Základem ortofonie je však vždy prostá pozornost a vědomí, že artikulace není vrozenou, ale osvojenou schopností, kterou lze rozvíjet.

ORTOEPIE

Pravidla spisovné výslovnosti se týkají spojování a vzájemného ovlivňování sousedících hlásek. Je důležité si uvědomit, že z hlediska promluvy jsou zvukové celky delší než jedno slovo a část spisovného ovlivňování hlásek probíhá nejen uvnitř slova, ale i mezi slovy, pokud nejsou oddělena pauzou (např. *spodoba znělosti*). Pro vysvětlení se však budeme, jak je zvykem, opírat o intuitivně vydělovanou jednotku - slovo.

Výslovnost po pauze

Samohlásky předcházejí po pauze, i kratičké, obvykle ráz, tedy zvuk souhláskové povahy; mluvčí ani posluchači si jeho existenci obvykle neuvědomují ([**aš třetí pokus*], [**okolnosti nás nutí*, **abichom...*], [**úpravi*, **o kterých rozhodli...*]). Výslovnost bez rázu je z hlediska spisovnosti možná, je však méně zřetelná.

V nespisovné mluvě se na počátku výrazů začínajících samohláskou *o* objevuje v některých oblastech *v* ([*von to vodnese vod babički*]); do veřejné mluvy takové realizace nepatří.

Souhlásky se po pauze vyslovují stejně jako uvnitř textu.

Výslovnost před pauzou

Samohlásky se před pauzou nemění, jejich protahování je hrubou výslovnostní chybou.

Souhlásky se před pauzou částečně mění, neboť v této pozici může vyslovena pouze párová souhláska neznělá ([*rozbolel ho zup*], [*čekáme na jeho příjezd*]); v nářečích může být stav jiný, ve veřejných promluvách se však nechybuje. Jedinečné souhlásky se nemění.

Spojení samohlásek

V českých slovech se mohou dvě samohlásky setkat pouze na hranici slov, mezi předložkou či předponou a slovním základem nebo na švu složených slov (dvojhlaska není spojením dvou samohlásek - viz výše). Spisovná výslovnost odmítá splynutí obou souhlásek (nespisovně dvouslabičné [*douđit*] místo trojslabičného [*doud'it*] - *do+udit*, nepečlivě [*vedeňi dalotevěře najevo*] místo [*vedeňi dalo otevřeře najevo*]), přechod mezi oběma hláskami patřícími různým slabikám však může být plynulý. Zřetelnější je vyznačení hranice mezi vokály užitím rázu; je vhodný zejména mezi samostatnými slovy, a také mezi samohláskami stejnými, kde je možnost splynutí největší ([*d'ecko *otevřelo*], [*kňiška *asi vijde*], [*do*orat*]); sejdou-li se samohlásky různé, zvýrazní užití rázu hranici předpony a slovního základu ([*neúspješně*] i [*ne*úspješně*]; [*neokázale*] i [*ne*okázale*]).

V přejatých slovech jsou kombinace svou samohlásek poměrně častější. Vyslovují se zásadně obě a bez rázu ([aorta], [leukmie], [geoda]). Jde-li o slovo odvozené, je možné užít na hranici předpony (cizí nebo české) a základu ráz, zvlášť chceme-li utvářenost slova zvýraznit ([reakce] i [re*akce], [monoidejismus] i [mono*idejismus], [neinteligentní] i [ne*inteligentní]). Spojení psané *au* nebo *eu* je většinou dvojhláskou (viz výše), jako 2 samohlásky je čteme hlavně tam, kde jde o šev předpony a základu nebo složeného slova ([neutrál], ale [neurgentní] i [ne*urgentní], [aura], ale [ultrautopická] i [ultra*utopická]).

Zvláštní situace je u spojení, kde je první samohláskou [i] (psané jak *i*, tak *y*). Na přechodu mezi ním a další samohláskou se tu objevuje zvuk [j] (tzv. hiátové *j*): [minijatura], [kolojit], [partije], [mijastenije], [studyjum]. Po předponách končících na *i* jako *anti*, *mini*, *midi* hiátové *j* není - [antyoxidace], [minyabrazé], [poliester], je to možný i ráz (*miny*informace*). Ve spojení samohlásky + psané *i* se vysloví také přechodové *j* (*ovoid* - [ovojit]), může však také zaniknout slabika (*celuloid* - [celulojit]).

Spojení samohlásky +souhlásky

je jak v rámci slova, tak mezi slovy plynulé.

Spojení souhlásky + samohlásky

Souhlásky a samohlásky se spojují obvykle v rámci slabiky; pak se vyslovují společným artikulačním pohybem a vzájemné ovlivnění uniká pozornosti. Obě hlásky však mohou patřit i různým slabikám, a to na švu slov nebo na švu předložky a jména. V kultivovaném projevu by mělo být patrné utváření celého spojení, mezi neslabičnou předložkou a slovem je proto spisovný ráz ([f*umnění], [k*opatřením], [s*adresami], [s*oken]). Také mezi slovem končícím souhláskou a následujícím *a* nebo *i* má být ráz ([připravil *a přednesl], [kislík *i vodík]). V jiných případech není ráz nutný, vhodný však je na švu plnovýznamových slov ([záznam *úkolí]). Při pečlivější výslovnosti je ráz i po slabičné předložce ([přet *obecní radou]), obvykle se však spojení vyslovuje jako celek ([před obecní radou]), ale hranice výrazů musí být zachována. Jak je patrné, ráz má charakter neznělé souhlásky, a proto se před ním souhlásky mění v neznělou. Je-li třeba zvýraznit složení slova, může se ráz objevit i po předponě ([přet*únorová], běžněji však [předúnorová], [s*organizovat] i – běžněji – [zorganizovat]).

V nářečí má původ nespisovná výslovnost typu [d'ileg ovoce], [g oknu], při níž se neznělá souhlásky mění před samohláskou ve znělou. Bohužel jde o výslovnost, která proniká i do veřejných promluv celospolečenského charakteru.

Spojení souhlásek

Skupiny souhlásek se vytvářejí jak na švu slov, tak uvnitř slova. Na švu slov je možno uzpůsobovat sousedí hlásky, pouze není-li mezi nimi sebemenší pauza, a i tak je spisovně jen přizpůsobení ve znělosti - znělostní asimilace ([připat se řešil], [připravil ho dobře]).

Jinak je tomu uvnitř slov. V zásadě můžeme říci, že souhlásky se vzájemně ovlivňují ve všech vlastnostech, přizpůsobování znělosti je však takřka pravidelné, zatímco jiné vlastnosti se ovlivňují většinou jen v nespisovné mluvě. Praslovanština - východisko všech dnešních slovanských jazyků, neměla skupiny souhlásek (dvou, tří nebo i čtyřčlenné), vznikly až v historickém vývoji jazyka, a proto je si v mnoha případech i nelingvista schopný uvědomit jejich původ: složení skupiny se totiž částečně odráží v tom, jak má být kultivovaně vyslovována.

Spodoba (asimilace) znělosti, tj. přizpůsobování souhlásek v souhláskové skupině tak, aby byla celá skupina znělá nebo neznělá, se týká pouze párových souhlásek (k výjimkám viz dále). Pro výslovnost skupiny je rozhodující poslední souhlásky ([fstát], [zbírat], [násatka], [svadba]), tj. jde o asimilaci zpětnou. Výjimkou je skupina *s+h*, kde je spisovná jak výslovnost [zh], tedy podle poslední souhlásky, tak [sch]: [zhazovat], [zhledat], [zhrnout], a také - jako „česká“ dubleta s postupnou, progresivní asimilací [schazovat], [schledat], [schrnout]. Progresivní i regresivní asimilaci nacházíme i u souhlásky ř, které se ve znělosti přizpůsobuje zcela pravidelně předcházející i následující souhlásky; to nečiní českým mluvčím žádné potíže. Zvláštností je souhlásky *v*, která se sama znělostně mění ([stávká], *f tom*), ale nemá ve spisovné mluvě schopnost si předcházející souhlásky přizpůsobit ([svolat], [kvjetina], [moc visoko], [zápis vislovnosti], [k voďe]).

Jiná výslovnost ([g voďe], [modz visoká] apod.) je nespisovná, i když je v regionu východu Moravy pravidlem a proniká až do veřejných promluv.

Znělostních změn se neúčastní jedinečné souhlásky: nepodléhají asimilaci, ale ani ji nepůsobí ([klapat], [tlak], [s rumem], [kup rohlíki], [ud'elat lépe]). Ve spojení předložky se jménem ke změnám také nedochází, tedy [nad lesem], [před rozhodnutím], ale [k ránu]. U plnovýznamových slov pokládají některé příručky za spisovné jak znění typu [západ rozhodl], [hrad má], tj. se zachováním znělosti, tak výslovnost zvýrazňující konec prvního slova ztrátou znělosti ([zápat rozhodl], [hrat má]), jiné zachování znělosti nepřijímají. Změna neznělé ve znělou (typ [máž radost], [g lesu]) je nespornou chybou. Dubletní výslovnost imperativu typu [ved'me] i [veř'me] má v textech malou frekvenci.

Zvláštností je výslovnost předložky *s*, kde je spisovná jak výslovnost [s radostí], tak [z radostí] (kromě spojení se zájmeny - v tom se ale nechybuje - [s námi], [s vaší pomocí], odliš od [z vaší pomocí]). Předložka *přes* se vyslovuje tak, jako by to bylo „přez“, tj. [přes pole], [přez domi], [přez ruce].

Znělostní asimilace je v češtině velmi pravidelná a přizpůsobují se jí i přejímaná slova [atsorpce], [transkripce], [supsumace], [dyzharmonyje].

Méně pravidelná je asimilace místa nebo způsobu tvoření. Probíhá jen uvnitř slova, v kultivované výslovnosti není nejen mezi slovy, ale ani mezi předložkou a jménem, a dokonce ani mezi předponou a slovním základem, pokud je sklad slova uvědomován (tedy pouze [zápis sem máš přinést fčas], [před zimou], [pot tebe], [přetstava] se dvěma i třemi souhláskami). Ve zběžné výslovnosti se tato zásada nevhodně nedodrzuje, čímž zřetelnost mluvy trpí.

Přesto existují některé typy uzpůsobení artikulace, které jsou spisovné. Jde o výslovnost [ŋ] před souhláskou *k*, *g* ([*mamiŋka*], [*tango*]), kde vzniká tzv. zadní *n*, a výslovnost [μ] místo *m* před *v*, *f* ([*kouμfort*], [*tramuμvaj*]), tedy tvoření *m* retozubného. Tato výslovnost nečiní potíže. Dubleta je při uzpůsobování hlásek [*d*, *t*, *n*] k následujícím [*d'*, *t'*, *ŋ*] uvnitř slova ([*and'e*] i [*aňd'e*], [*jeďňička*] i [*jeďňička*]); neasimilovaná výslovnost je zřetelnější. V jiných případech je změna místa tvoření výslovnostní chybou.

Asimilace probíhá také tam, kde se zjednodušují skupiny stejných souhlásek, od původu nebo vzniklých asimilací znělosti. Uvnitř slova, kde není zřetelná jeho utvářenost, lze vyslovit souhlásku jednu ([*mňeká*], [*babičín*], [*viši*], [*lecos*], výslovnost zdvojená se však může objevit ve výslovnosti vybrané ([*hrdliččin zval ku lásce hlas*]). Všude jinde je nutno vyslovovat souhlásky obě ([*oddaná*], [*přet tebou*], [*půllitr*], [*názor rozhodl*]).

Posledním typem spisovné asimilace je zjednodušování skupin *d*, *t* + *s*, *z*, *š*, *ž*: i toto zjednodušení je možné jen uvnitř slova, nikoli už mezi předložkou a jménem. Vzniká přitom *c*, *č*, ev. *dz*, *dž*: tedy [*d'ecká*], [*vječina*], [*podzim*], [*počífka*], ale jen [*nat sebe*], [*od západu*], [*přet šedesáti lety*], [*závot se zdařil*], [*kvjed života*].

Další spisovné zjednodušování skupin souhlásek se týká jednotlivých slov: výrazy *džbán*, *dčera* a už zmíněné *jsme*, *jste*, *jsi*, *jsem* lze zjednodušit vypuštěním první souhlásky, lze vypustit *v* v náslovném *vz*, pokud nedojde k narušení významu ([*spomínat*], ale [*vzdát*], odliš od [*zdat*]), dle tvoření slov náležitou sykavku [*š*] lze vypustit v množném čísle některých přídavných jmen ([*dobříštit*], [*stříteštit*]). Spisovná je výslovnost [*sedum*], [*osum*] vedle staršího [*sedm*], [*osm*] se slabičným *m*.

Vzhledem k charakteru českého pravopisu je pro výslovnost souhláskových skupin psaná podoba slov dobrým vodítkem.

Čtení některých písmen

V předčítaném projevu může činit potíže čtení některých písmen. Čech samozřejmě nepochybuje v tom, že *ě* je písmeno, které se čte po *b*, *p*, *v*, *f* jako [*je*] ([*bjeloba*], [*pjena*], [*vjeří*], [*harfje*]) a po *m* jako [*ňe*] ([*mňesíc*], výslovnost [*mjesíc*] je jako regionální na okraji spisovnosti) a po *d*, *t*, *n* určuje charakter předcházející souhlásky ([*d'elo*], [*t'elo*], [*ňeco*]). Nechybuje se ani ve čtení grafémů *y*, *y'*, jejichž čtení je shodné s *i*, *i'* ([*slíšet*], [*mídl*]), nemýlí ho grafický rozdíl *ú-ů*, který nemá výslovnostní paralelu.

Také čtení slabik psaných *di*, *ti*, *ni*, *dí*, *tí*, *ní* je zdánlivě bez problémů - písmeno *i*, *i'* v nich značí kvalitu předcházející souhlásky ([*d'ivák*], [*t'icho*], *ňic*], [*d'ík*], [*svat'í*], [*zdd'ňí*]). Jinak je tomu u přejatých slov. V jejich základě psané *di*, *ti*, *ni* neznačí změnu souhlásky, vyslovuje se tedy „tvrdě“, a dokonce (jako dubleta v zakončeních *-ida*, *-ilie*, *-in*, *ina*, *-iv*, *ivní*, *-ivum*) i dlouze: [*dykce*], [*dyvertimento*], [*nyvelace*]; [*aktyvní*] i [*aktyvní*], [*frikatyva*] i [*frikatyva*] atd. Tento vztah mezi psaním a výslovností je dobře znám, výslovnostní nedostatky najdeme spíše tam, kde si mluvčí cizost slova málo uvědomuje. Podobně nečiní dnes potíže čtení písmena *-s-* mezi samohláskami nebo sonorami: až na výjimky se čte jako *-z-* a tomu se přizpůsobil (aspoň v dubletě) i

pravopis: [*konzulát*], [*kurzista*], [*dezodorant*], [*alibizmus*], jindy je i výslovnostní dubleta ([*diskuse*] i [*diskuze*], [*renesance*] i [*renezance*] atd.). V cizích slovech jsme také svědky nesprávného nahrazování *k* hláskou [*g*] ([*demograt*]).

V přejatých slovech se objevují i některá písmena, která v českých slovech nejsou. Písmeno *x* se čte jako [*gz*] ([*egzemplář*], [*egzotyka*], [*egzil*], jen před neznělou souhláskou nebo na konci slova jako [*ks*]: [*eksport*], [*klimaks*]; málo využívané seskupení písmen *qu* se čte jako [*kv*] (*quirit* - [*kvirit*]). Seskupení *th* se ve výslovnosti zjednodušuje (*thorit* - [*torit*]), ostatně se objevuje jen ve speciálních termínech, zatímco v běžnějších slovech je již základem zjednodušená podoba i v psaném textu (*metoda*, *téma*).

Čtení přejatých slov, a také cizích (ale i českých) vlastních jmen může vždy působit výslovnostní potíže, protože v nich není vztah mezi psanou a kultivovaně vyslovovanou podobou tak pravidelný jako v běžné domácí slovní zásobě. Cizí slova se také stále doplňují a postupně se češtině přizpůsobují jak ve výslovnosti, tak v písmu. Obecné poučení proto nelze dát, zodpovědný veřejný mluvčí musí se zvláštnostmi cizích slov počítat a pamatovat při přípravě textu i na jejich výslovnost. Zjistí ji v některém slovníku cizích slov, Pravidlech českého pravopisu nebo ve speciální příručce Výslovnost spisovné češtiny II z r. 1978. Pro výslovnost vlastních jmen je vhodné užít speciální příručky (viz seznam literatury).

Členění souvislé řeči

Zvukové členění souvislé řeči je založeno na proměnách síly a výšky hlasu, tedy na prostředcích prozodických. Jsou v řeči přítomny komplexně a realizovány i vnímány jako relace mezi jednotlivými úseky promluvy. Na jejich základě vzniká přízvuk vydělující hranice slov a intonace vydělující výpovědní úseky a zároveň vyjadřující výpovědní funkce promluv.

Přízvuk

je v češtině označován jako silový, protože přízvučná slabika má (nepatrně) větší dynamiku než okolní slabiky nepřízvučné. Čeština má přízvuk stálý a je v izolovaném slově umístěn vždy na první slabice: má díky tomu funkci delimitativní - vyznačuje hranice slova. To však neznamená, že slova od sebe odtrhuje, souvislá řeč je souvislou i proto, že výrazy, které k sobě významově patří, navazují bez zřetelných pauz. Přesto se delimitační funkce českého přízvuku projevuje v tom, že čeština (ve srovnání např. s angličtinou) sousedící slova zvukově neváže. V souvislé řeči je přízvuk také činitelem rytmizačním, což se projevuje mj. tím, že po sobě nenásledují dvě přízvučné slabiky. Delimitační funkce přízvuku se uplatňuje i u přejatých slov, bez ohledu na výchozí jazyk se již v první fázi přejímání jejich přízvuk stabilizuje podle českého modelu.

Přízvuk značíme v tomto úseku výkladem ' před přízvučnou slabikou; jinak texty netranskribujeme. Mluvčí pocházející ze severu Moravy někdy (vlivem nářečí) nesprávně i ve veřejných promluvách přízvukují slabiku předposlední. Stává se jim to hlavně při rozčilení.

Zásady spisovného přízvukování nejsou složité. V podstatě platí, že každé slovo má v češtině přízvuk na první slabice. V souvislé řeči však nemusí mít vlastní přízvuk každé

slovo, tzv. příklonky (krátké tvary zájmen, tvary pomocného slovesa *být*, kondicionálové *bych*, *bys*...) jsou nepřízvučné a stojí za prvním přízvučným celkem výpovědi (slovem, souslovím, vedlejší větou): *návrhy by se mu 'mělo 'podařit 'zpracovat 'v termínu; 'nové, 'méně 'konvenční 'návrhy by se mu 'mělo 'podařit 'zpracovat 'v termínu*. Bez přízvuku jsou také předklonky, které stojí po pauze před přízvučným slovem; jsou to navazovací částice, spojky, někdy i významově méně závažná slova plnovýznamová (*to 'víte, že 'přijdeme, strýc 'Karel se 'dokonce moc 'těší*). To, zda krátký výraz bude ve výpovědi příklonný nebo předklonný, závisí (kromě stálých příklonek) na konkrétní situaci. Přízvukování v těchto případech nečiní ve spontánní řeči potíže, neboť je zcela automatizované, pokud však připravujeme pro přednes psanou předlohu, je nutno na pozici příklonek pamatovat; neefektivnější způsob je zkusit si psanou větu říci nahlas - jsou-li příklonky začleněny na nesprávném místě (*navrhovatel připravil by se o možnost odvolání, navrhovatel by o možnost odvolání připravil se* apod.), věta zní nepřirozeně, i když - zejména v napsané podobě - neztrácí srozumitelnost. Zvratné *se, si* stávaly u svého slovesa ještě v minulém století.

Ortoepickým problémem bylo a stále zůstává přízvukování v předložkových spojeních s původní předložkou (*na, za, do, od, po, při, pro, bez, u, nad, pod, přes, před, ve, se, ze, ke, ku*). Tato spojení tvoří jediný zvukový celek, v němž je přízvuk právě na předložce (*jde 'o dvě 'koruny 'na osobu; 'na 'výklady 'o 'výslovnosti 'vyhradíme čas 'od dvou 'do čtyř*). v běžné řeči je tento způsob přízvukování základní a tak jej chápou také příručky o spisovné výslovnosti. Není však bez výjimek. Je spisovné přízvukovat výraz po předložce (předložka je pak nepřízvučnou předklonkou) v případech, kdy po ní následuje nesklonné slovo (*přes 'velmi 'nepříznivé 'reference*), slovo zdůrazněné (*'dárek od 'nejdůležitějšího 'sponzora*), výraz neběžný (*'připomeneme 'některá ze 'substantivizovaných 'adjektiv*) či vlastní jméno (*'výklad 'stylistiky od 'Milana 'Jelínka*). Také při výrazném nepoměru v délce slov předložka přízvuk nemá (*'řeč o 'angloamerickém 'přínosu*). Jak je patrné, lze nejen jméno přízvukovat, ale způsob přízvukování i zdůvodnit. V běžné mluvě podobné situace nastanou jen málokdy, protože jsou zde častá ukazovací zájmena, která s předložkou vytvoří samostatnou přízvukovou jednotku a jméno pak přirozeně přízvuk také má (*'dárek 'od toho 'nejdůležitějšího 'sponzora*), a také slovní zásoba běžných promluv je prostší a výrazy kratší než v promluvě veřejné.

Nepůvodní předložky (*mimo, kromě, skrze, kvůli, vlivem, vinou*...) vznikly ze samostatných slov a slovních spojení; se jménem netvoří přízvukový celek, ale zachovávají si přízvuk vlastní (většinou slabší, vedlejší).

Ve složených slovech s první částí o více než jedné slabice je na počátku druhé části složeniny vedlejší přízvuk: *'tisíci, 'koruna, 'zmrtvých, 'vstání, 'elektro, 'spotřebič*; jak je patrné z příkladů, nemusí být v těchto výrazech jeho nositelem lichá slabika. Při pomalejší řeči se může realizovat vedlejší přízvuk také ve slovech o větším počtu slabik: *'oddělení 'makro, 'molekulární 'chemie 'klade 'hlavní 'důraz na 'obja, 'ňování 'vztahu 'mezi 'strukturou a 'vlastnostmi 'plastů a 'přírodních 'makro, 'molekul, 'jejichž*

'pocho pení 'vede 'k aplikaci 'těchto 'mate, 'riálu jak ' v 'průmy, 'slových 'odvětvích, tak 'v 'humánní 'medicině a 'stomato, 'logii. Vzhledem k tomu, že vedlejší přízvuk je v těchto případech jen fakultativní, není nutno jeho užívání kodifikovat.

Na základě přízvuku vzniká zvuková jednotka takt (promluvový takt, přízvukový takt). Označuje se tak skupina slabik patřících k jednomu přízvuku. V češtině jsou většinou takty sestupné, s přízvukem na začátku, jen pomocí předklonky je možno vytvořit i takt vzestupný nebo obstupný. Taktová hranice je vždy totožná s hranicí slova, takt však může tvořit více než jedno slovo (viz výše předklonky, příklonky, předložková spojení). V běžné řeči jsou nejčastější takty dvou a tříslabičné, proto se čeština označuje jako jazyk s rytmem daktylotrochejským. V obsahově náročnějších promluvách však přibývá delších slov, a proto se v nich i délka taktu prodlužuje. Mnohoslabičné takty jsou výslovnostně náročné, je tedy vhodné se na jejich artikulaci připravit: potíže vznikají zvláště při předčítání, kdy mohou být do textu vložena slova, která čtoucí běžně neuznává a nemá tedy jejich artikulaci automatizovanou. Pomocí při výslovnosti je zpomalení tempa řeči a užití vedlejšího přízvuku.

Rozčlenění promluvy na takty je záležitostí rytmickou a nesleduje obsahové členění výpovědi. V souvislém projevu se takty sdružují do taktových skupin; jejich délka souvisí s dechovým rytmem při řeči, taktovou skupinu mohou tvořit takty, mezi nimiž není fyziologicky nezbytná nádechová (přidechová) pauza. Průměrná délka takových skupin se v češtině pohybuje ve spontánní promluvě kolem sedmi slabik, což odpovídá 2-3 průměrným taktům, při předčítání se však nápadně zvyšuje. Je tomu tak proto, že spojení výrazů do taktové skupiny není jen věcí rytmu: je zároveň i seskupením výrazů obsahově souvisejících, má tedy význam pro pochopení smyslu textu: tuto funkci odráží termín promluvový úsek.

Zatímco ve spontánní veřejné promluvě vytváříme promluvové úseky intuitivně na základě zkušenosti z promluv soukromých, při textech předem připravených nebo při předčítání je jim nutno věnovat pozornost. Hranice úseku nemůže oddělit výrazy, které tvoří významovou jednotku (sousloví, vlastní jméno, příslovce a jím rozvíjené sloveso, přídavné jméno nebo jiné příslovce, podstatné jméno a jeho shodné přívlastky atd.): *studium naší vysoké školy ! a s ním spojený výzkum v tomto oboru ! jsou orientovány ! na získávání vědomostí ! z oblasti biochemie teoretické a experimentální ! mikrobiologie a ! inženýrství jednotlivých typů ! potravinářských výrob.*

Značku / užíváme na hranici promluvoových úseků; není totožná s interpunkcí psaného textu. Interpunkce (v tomto případě čárka) je totiž v češtině signálem logického členění výpovědi a zvukovou stavbu nemusí odrážet. Srov. psané *tatínek, maminka, babička, zkrátka všichni dospělí se vypravili na besídku do mateřské školky, kam Hanička chodila* s možným zvukovým členěním *tatínek maminka babička ! zkrátka všichni dospělí se vypravili ! na besídku do mateřské školky ! kam Hanička chodila*. Kromě toho je členění na promluvové úseky i záležitostí individuálního uchopení textu. Proto na možné členění pamatujeme už v přípravě textu a pokud musíme interpretovat text cizí (eventuálně předčítat ukázky z uměleckého textu, citovat odbornou literaturu

atd.), hranice promluivových úseků si označíme tak, aby vyhovovaly jak našemu dechovému rytmu, tak obsahu sdělení.

Větný přízvuk

Ve výpovědi je většinou více než jedno slovo s vlastním přízvukem; pak mezi nimi pozorujeme hierarchii: Výrazy, které jsou ve výpovědi nebo výpovědním úseku klíčové, jsou zvukově odlišeny - jejich přízvuk je vnímán jako silnější a od něho se také odvíjí průběh melodie promluivového úseku. To, zda má některý výraz postavení jádra sdělení, je záležitostí konkrétní promluvy, konkrétního textu a informace v něm obsažené - a také konkrétního mluvčího. Větný přízvuk ve spontánní řeči realizujeme neuvědoměle; jádro sdělení tu bývá v neutrální promluvě na posledním taktu výpovědi, v otázkách i na tázacím slově. Při předčítání je situace složitější, umístění je nutno zvážit, protože nevhodně zvolený větný přízvuk může měnit význam celého sdělení nebo implikovat jiné pokračování textu (*tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního - ale jinou ne; tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního - nechci to označit přílehavějším slovem průšvih, ostuda...; tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního - ale proč bychom to dělali; tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního - ale nevyřešími ji tím; tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního - a ne občanskopravního*). Doporučuje se, aby si předčítající při přípravě místo větného přízvuku označil.

Intonace

Intonací rozumíme zvukovou, především tónovou modulaci, probíhající od místa větného přízvuku do konce výpovědi nebo výpovědního úseku. Z hlediska členění promluvy mají základní význam intonace ukončující výpověď, neboť rozlišují větu oznamovací a doplňovací otázku, při nichž výška hlasu klesá (klesavá kadence, kadence), od otázky zjišťovací, v níž hlas stoupá (stoupavá kadence, antikadence). Nekoncový úsek promluvy je intonačně charakterizován méně výrazně. Základní typy intonace si osvojujeme od dětství, proto se podle melodie řeči dosti dobře pozná region, z něhož mluvčí pochází. Kromě toho je intonace i prostředkem vyjadřujícím citové postoje mluvčího.

V běžné mluvě je mnohdy intonace realizována jen v náznaku, výpovědi pouze navazujeme a členění informace, jemuž vyjadřování hranic výpovědi slouží, dosahujeme jinými prostředky, např. ostenzí. Také dialogická forma, která je v běžné mluvě základní, umožní pochopení bez dokonale realizovaných kadencí. Ve veřejném projevu, který je obsahově závažným monologem, je naopak intonace důležitým prostředkem vyjádření obsahových souvislostí tak, aby je posluchač mohl správně a jednoznačně interpretovat. Není samozřejmě nutno intonaci přehánět a nápadně klesat nebo stoupat hlasem na konci každé výpovědi nebo dokonce dělat mezi výpověďmi přestávky. Postačí, když při kadenci hlas poněkud klesne pod střední úroveň, při otázce poněkud stoupne. Nejvhodnější cesta, jak si takovou intonaci osvojit, vede přes předčítání. Nahrajeme-li si vlastní projev, uvědomíme si většinou dobře své nedostatky.

O intonaci se mluví také tam, kde máme na mysli celkové melodické ztvárnění promluvy. Jde o proměny hlasové výšky sloužící jak obsahovému rozčlenění informace, tak vyjádření aktuálního psychického stavu mluvčího. Rozvoji modulace hlasu se věnujeme na jiném místě.

Tempo řeči

Řečové tempo není záležitostí ortoepickou ani ortofonickou, přesto však ke kvalitě veřejného projevu patří. Čeština je svým průměrným řečovým tempem (kolem 5 slabik za sekundu) jazykem poměrně pomalým, mezi jednotlivci jsou však velké rozdíly a tempo řeči se navíc mění v souvislosti s emocemi. Zpomalení tempa řeči může být využito i pro odstínění významu. Ve veřejném projevu je pomalejší tempo obvyklé v projevech slavnostních nebo jinak obsahově velmi závažných; umožňuje navíc přesnější artikulaci, která je v takových projevech nutná. Vlastní mluvní tempo je ovšem obtížné překonat, rychlost artikulace práce se tak stává i projevem osobnosti mluvčího. Obecně lze konstatovat, že příliš jednotvárné tempo posluchače unavuje. Naopak není vhodné, když veřejný mluvčí ve snaze dodržet vymezený čas tempo řeči zrychluje: posluchač nestačí sdělované myšlenky přijmout, a tak se celé vystoupení míjí účinkem.

LITERATURA

- HÁLA, Bohuslav, a kol.: *Výslovnost spisovné češtiny I. Výslovnost slov českých*. 2. vyd. Praha, Academia 1967
- HONZÁKOVÁ, Marie – Honzák, František – Romportl, Milan: *Čtete je právně? Slovníček výslovnosti cizích jmen*. Praha, Albatros 1996.
- HŮRKOVÁ, Jiřina: *Česká výslovnostní norma*. Praha, Scientia 1995
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdena (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vyd. Praha, Nakl. Lidových novin 1997.
- KRČMOVÁ, Marie: *Fonetika a fonologie. Zvuková stavby současné češtiny*. Brno, Masarykova univerzita 1990.
- KUČERA, Jiří – ZEMAN, Jiří: *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině*. Hradec Králové, Gaudemus 1998
- ROMPORTL, Milan, a kol.: *Výslovnost spisovné češtiny II. Výslovnost slov přejatých*. Praha, Academia 1978.
- PALCOVÁ, Zdena: *Fonetika a fonologie češtiny*. 2. vyd. Praha, Karolinum 1997.